

10. Tolkien J. R. R. *The Fellowship of the Ring* / John Ronald Reuel Tolkien. – L. : HarperCollins Publishers, 1998. – 416 p.

Summary. The article is dedicated to inventory, segmentation and taxonomy of phonetic iterants' groups in English and Ukrainian fiction. These procedures are part of a complex method of an English and Ukrainian fiction-based comparative-typological sound iteration idiocode research, which was conducted using the original texts of J. R. R. Tolkien and their Ukrainian translations.

Key words: inventory, segmentation, taxonomy, phonetic iterants, fiction, idiocode, sound iteration.

Отримано: 17.10.2012 р.

УДК 811.161.2'42

Я.М.Чопик

КРЕАТИВНІСТЬ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА

У статті проаналізовано специфіку наукового дискурсу в ідіостилі Юрія Шевельова на основі художніх текстів.

Ключові слова: автор, функція, текст, дискурс.

Юрій Шевельов належить до найвидатніших українських філологів ХХ століття. Коло його мовознавчих зацікавлень широке – це історія української мови, фонологія, ономастика, стилістика, соціолінгвістика, історія мовознавства. Об'єктом його досліджень є більшість слов'янських мов – старослов'янська, білоруська, польська, російська, словацька, чеська, сербохорватська. Проте українська мова становить центр славістичних зацікавлень науковця, який вільно володів багатьма мовами, а наукові праці писав українською, англійською, німецькою, французькою, польською, російською.

Сама мова творів ученого – видатне явище в історії української літературної мови. Гармонійно поєднавши у високоякісному сплаві попередню культурну традицію і нові елементи мовної системи, він збагатив словниковий склад мови, відшліфував її стильові грані.

Тому великий інтерес становить аналіз його індивідуально-авторського стилю, розкриття специфічних рис дискурсу вченого на різних структурних рівнях. Діапазон шевельовського слова дуже широкий, воно ілюструє дивовижне багатство мовних ресурсів, яким володіла одна людина, семантико-стилістичне наповнення уживаних автором слів. У зв'язку з цим «практично весь арсенал різномірних лінгвістичних засобів можливо розглядати таким, що відбиває когнітивний стан автора, набуті ним знання, їх засвоєння, зберігання і передачу в процесі текстової комунікації» [1, 87].

Ю.Шевельов послуговувався як питомими лексичними ресурсами, так і запозиченими з різних мов: з грецької (*деспотизм, каталог, німфа, пародія, тактика, паспорт*); латинської (*абсурд, декламація, дотація, доцент, екзамен, нація, нігілізм, нота, пафос, план, реакція, сенат, термін*); французької (*аванс, декорація, екіпаж, менует, партер, перон, реаліст, резон, салон, такт*); з англійської, іспанської, німецької мов, що належать до активного словникового складу української літературної мови.

Українське мовлення Ю.Шевельова ілюструє сучасникам органічну єдність двох варіантів української літературної мови – східноукраїнський і західноукраїнський. Окрім того, воно зберігає традиційні ознаки вимовності і, отже, орфографічних особливостей мовного кодексу 1928-1929 рр. Учений свідомо і послідовно дотримувався її до кінця свого життя, вірячи в те, що рано-пізно все-таки українська правописна система буде оновлена відповідно до питомо української живомовної органічної вимови.

Автор у власне мовознавчих студіях намагається відродити, а подекуди кодифікувати особистий новотвір-термін. Пор.: «Така ситуація [пов'язана з чергуванням голосних] сприяє **водностаїнню**, яке фактично відбулося масовим порядком» [7, 194]; «У будь-якому разі очевидно є **угрунтованість** принаймні декотрих середньоукраїнських форм із е в церковній вимові» [7, 549]; «**Підупад** письменства в широкому розумінні цього слова супроводжувався у ХVІІІ ст. швидкою **деградацією** друкарства» [64, с. 898]; «У дієсловах **упровадження** е замість е могло

взоруватися на широко розповсюдженому чергуванні...»[7, 551]; *«Помішання о та и можна інколи спостерігати в давньоукраїнських рукописах, однак жодного загального звукового процесу ці випадки не сприяють»* [7, 663].

Пор. також: *полісмісловість* (багатозначність), *розінтелеґенчення* (примітизування), *європеїзаторський*, *підсоветський*, *фрагментаричність*, *унезалежнення* тощо.

У літературознавчих працях Ю.Шевельов на тлі об'єктивного наукового аналізу відповідного матеріалу, послуговуючись методологією і інструментарієм вченого-аналітика, свідомо використовує вербальні елементи просторічного, розмовного стилю, фразеологічний ресурс мови. Це певною мірою інтимізує зв'язок по лінії «автор – читач», «діалогізує» їхній інтелектуальний стосунок. Такий підхід до трактування явищ «характеризує мовну особистість автора, усвідомлення ним власної ролі в процесі наукової комунікації і дає можливість оцінювати індивідуальність стилю мислення вченого» [4, 180]. Напр.: *«Речення розмовно «неорганізоване» (як «неорганізовані» лати на новомодних штанях, як «неорганізоване» нестрижене волосся, на якому добре заробляють трударі)»* [7, 739]; *«Обставини конкретні, образи розпечені до білого жару попід холодною, удаваною холодною поверхнею, Але тема моя-хата-з крайства, тейк-іт-ізі і скільки їх там відповідників у всіх мовах світу...»* [7, I, 736]; *«Коли логічні аргументи падають, наперед виходять біографічно-біологічні»* [7, I, 729].

Як літературознавець-белетрист, Юрій Шевельов (Шерех) явно відходить від стилю академічного, сухого, надмірно термінозованого, із відповідним стилістико-синтаксичним викладом. Навпаки, автор послуговується доступними для широкого читацького загалу (не лише для філологів-спеціалістів) мовно-виражальними засобами: інформативно-смісловий і асоціативний план його тексту різнобічний, глибокий завдяки метафоричній асоціативності, тонкій іронії. Ось які вчений аналізує художній текст Юрія Косача: *«Згадаймо портрет професора Кравчука: асоціації з мавпкою, з павуком в окулярах – і деталі: комічні «кельтійські» вуса, лисина, штани. Ось портрет Зойки: «Кажанчик, Тушканчик, Суслик із довгими кісками» – і все. Що спільного між названими трьома тваринами? Ледве чи можна з цього опису намалювати портрет героїні. Але відчутти його можна. І здається не помилилось, що в колах асоціацій, які при цьому постають, більшу роль відіграють може моменти звукові – оті шелесні ж, ч, ш і свистові звуки с-с, що так виділяються в підібраних словах, ніж зорові образи цих тварин. І наслідок – не уява хижих пазурів і гострих крил з мертвим обличчям (кажан), не образ гострих зубів гризуна (суслик), – а образ розмареного, соромливого дівчиська»* [7, II, 709].

Лінгвофілософський дискурс вченого на тлі композиційно-жанрових аналізів, природно, проектується на конкретно-мовний фактаж творів певного митця слова, на синхронічну відповідність/невідповідність стилістиці сьогодення. Доскіпливий, уважний і до кінця критичний в своїй оцінці, Ю.Шевельов так характеризує особливості ідіолекту Юрія Косача: *«Застарілою хворобою багатой і гнучкої мови (підкреслення наше – Я.Ч.) Юрія Косача був здавна нахил до умовної «красивості» вислову: до добору рідких слів і гри ними, до барокової обтяженості фрази симетричними і несиметричними прикрасами, до романтичних, трохи кричущих ефектів»*. Далі літературознавець наводить фрагмент із творів Юрія Косача «Еней і життя інших», де спостерігаємо елементи орнаментальної надмірності письменника. Пор.: *«Вино було чорне, як кучері сербських красунь, що з сонними посміхами проходжувались, коли спадала спекота, й за темними віями тайли жагу балканського підсоння, ваготу турецької кормиги й мстивість королеубийників»* [7, II, 77].

Учений-мовознавець і літературознавець, характеризуючи мову «Енея і життя інших», відзначає, що у повісті немає ритмічного шаблону, поєднано різні стилістичні манери, які співіснують і переливаються одна в одну, але для всіх них характерна розкутість, гармонійність між темою речення і кількістю використаного словесного матеріалу, карбованість – і водночас плинність, легкий переплеск теми в тему – той самий принцип монтажності як провідний принцип композиції твору.

Учений синтезує творчий доробок Т.Осьмачки, тобто комплексно оцінює внутрішньолінгвальну і екстралінгвальну специфіку його, причому не скупиться на різкі характеристики опонентів, відтворюючи асоціативно-смісловий простір української поезики діахронії. Пор.: *«Кололітературних гомункулів аж пересмикуватиме від Осьмаччини хрѡпнути, клацнути, рекати, луснути і т.п. «Моралістів» виведуть з рівноваги Осьмаччини еротичні сцени – прекрасні і сповнені життя і здоров'я, як чудесні «Дівичії ночі» Шевченкові. Що ж, відомо, що голос кастратів виплеканіший, ніж у нормальних людей. Вопіємо, одначе, і літературу не кастровану»* [7, II, 998].

Автор як учасник комунікативно-пізнавального процесу представлений в тексті системою різноманітних засобів, кожен із яких бере участь у створенні мережі відношень-зв'язків між учасниками комунікації. Позиція автора при цьому активна, але його участь має особливий, діалогічний характер. У зв'язку з цим весь арсенал різнорівневих засобів може бути

ідентифікований як віддзеркалення когнітивного стану автора. Когнітивна структура автора, як правило, спрямована на пошук комунікативних стратегій, що слугують запорукою успішного, неконфліктного спілкування. Реалізація таких стратегій пов'язана із некатегоричністю, передбачаючи мінімізацію можливих розбіжностей зі співрозмовником, виявлення до нього інтересу, уникнення категоричних оцінок [2, 79]. Важливим компонентом цієї категорії є модус як субкатегорія не категоричності мовлення.

До типових засобів творення некатегоричного модусу висловлення зараховуються слова на позначення приблизності, нечіткості міри вияву, зокрема прислівники *дещо, досить, певною мірою, здебільшого, переважно, зазвичай*. Некатегорична тональність закладена в лексичних одиницях, що позначають ненав'язливі дії, за допомогою яких можна м'яко привернути увагу співрозмовника (дієслова *пропонувати, радити, звертати увагу, попереджати*).

Учений послуговується синтаксичними конструкціями – інтенсивно-допустовими складнопідрядними реченнями із предикативними синтаксемами, які структурують компоненти на позначення мислинневої діяльності, наприклад: *«До якого б прийому не вдавався письменник, здійснюючи свій задум, він мусить дбати про ясний сюжет»* [7, I, 410].

Другий різновид аналізованих конструкцій репрезентований предикативними синтаксемами на позначення сприйняття, наприклад: *«В яку б глибину конкретного вчення вони не опускалися, на все вони дивляться з точки зору загальної теорії мови»* [7, I, 511].

Інформативно-сміслові навантаження синтаксичних конструкцій вчений посилює включеннями вставних компонентів, чим досягає відповідного ефекту: *«Уже цих не багатьох фактів – а їх було далеко більше – досить, щоб побачити, що всупереч замкненості політичного кордону з Галичиною, галицькі мовні впливи в цей період, якщо не надто збільшуються кількістю, то помітно розростаються і закорінюються в мовній свідомості чимраз більшого числа мовців на Великій Україні»* [7, I, 560].

Навіть багатокомпонентне речення у Шевельова не викликає уявлення смислового перевантаження: воно ніби внутрішньо рубриковане, його складники органічно пов'язані, нагадуючи фігуру синтаксичного періоду. Напр.: *«Тут мусімо обмежитися на загальних висновках: у повісті нема ритмічного шаблону, поєднані різні стилістичні манери, які співіснують і переливаються одна в одну, але для всіх них характеристична розкутість, гармонійність між темою речення і кількістю використаного словесного матеріалу, карбованість – і водночас плинність, легкий переплеск теми в тему – той самий принцип монтажності, який ми встановили і як провідний принцип композиції твору»* [7, II, 719].

Науковий текст вченого багатогранний з погляду його змістової наснаженості, використання відповідного термінологічного інструментарію, але він становить інтерес ще й тому, що його архітектоніка передбачає структуру не лише вставних модальних компонентів, але й розлогих вставлених комунікативних одиниць-речень. На перший погляд, здається, що текстова організація не передбачає включення таких компонентів як вставних, проте пунктуаційне оформлення їх загострює увагу читача-реципієнта, відіграє роль своєрідного смислового контрапункту. Пор., напр.: *«Однією з загрозливіших новин було усвідомлення того, що, всупереч ранній індоєвропейстиці, ми бачимо тепер історію мов узагалі, а отже і східнослов'янських зокрема, не тільки як процеси розпаду, але й як історично зумовлені сходження, перерозподіли тощо. (Зрештою, уже й сам Шахматов знав і об'єднавчі процеси – схрещення, інтеграції, але містив їх звичайно у часі після розпаду таки єдиної спільної східнослов'янської мови)»* [7, I, 139].

Науковий дискурс, який учений проектує на читача-реципієнта, збуджуючи його інтерес тією чи іншою проблематикою, вибудовується ним іноді у спосіб включення «простих» розмовних елементів у синтаксичному плані. Цим досягається відповідний ефект впливу на читацьку аудиторію. Напр.: *«Не випадково я тут кілька разів посилався на Трубачова (хоч він говорить про самотні прояви і утримується від узагальнень, хоч його ідеал все ще «в пошуках единства»). Подібно і Янін та інші. Їх буде більшати. Політичну проекцію на сучасність, як я вже тут казав, з цих питань робити не обов'язково. Не треба. Хибно й небезпечно. Це різні речі»* [7, I, 269].

Дослідження самотньої стилістики вченого на всіх рівнях мовної системи – лексико-семантичному, словотвірному-граматичному і синтаксичному – допомагає всебічно ознайомитись із його мовною особистістю як представника етнонаціонального колективу.

Список використаних джерел

1. Бахтин М.М. Собрание сочинений. Т. 1: Философская эстетика 1920-х годов / М.М.Бахтин. – М.: «Русские словари», «Языки славянской культуры», 2003. – 960 с.
2. Воркачев С.Г. Лингвоконцептология и межкультурная коммуникация: истоки и цели / С.Г.Воркачев // Филологические науки. – 2005. – №1. – С. 76-83.
3. Кримський С.Б. Архетипи української культури / С.Б.Кримський // Феномен української культури: методологічні засади осмислення. – К.: Фенікс, 1996. – С. 91-112.

4. Синица И.А. Языковая личность ученого гуманитария XIX века: монография / И.А.Синица. – К.: Изд. Дом Дмитрия Бураго. – 2006. – 351 с.
5. Словник української мови: в 11 т. – Т. I–XI. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
6. Потебня А.А. Эстетика и поэтика / А.А.Потебня. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.
7. Шевельов Ю. Вибрані праці: в 2 т. / Юрій Шевельов. – К.: Вид. дім «КМ академія», 2008.

Summary. The article envisages special features of scientific discourse in Yuriy Shevelov's idio-
style on the basis of fiction texts.

Key words: author, function, text, discourse.

Отримано: 10.10.2012 р.

УДК 811.161.2'366'367

Я.М.Чопик, Н.М. Дзюбак

ОНОМАСІОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ МОРФОЛОГІЗОВАНИХ І НЕМОРФОЛОГІЗОВАНИХ АД'ЕКТИВНИХ ОДИНИЦЬ В АСПЕКТІ СЛОВОВІРНО-СИНТАКСИЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

У статті з'ясовано ономасіологічні властивості двох структурних типів ад'єктивних одиниць: морфологізованих і неморфологізованих атрибутів.

Ключові слова: синтаксис, семантика, синоніміка, функціональність, ономасіологія.

Всебічний аналіз похідних слів, зокрема категоріально представлених мовною системою – прикметників, здійснюються насамперед у рамках словотвору. Останній же, як відомо, має чітко виражений міжрівневий характер, становлячи перехрестя лексики, морфології, синтаксису і семантики [7, 6]. Зв'язок словотвору і синтаксису реалізується у тому, що деривати з властивою їм членованістю і, отже, семантичною не одноплановістю є наслідком взаємодії різних за своєю ономасіологічною суттю частин мови, яка виявляється в найістотнішій ознаці дериватів – їх мотивованості [8, 222].

Дослідження дериваційно-семантичних властивостей мовних одиниць, зокрема похідних, детерміноване пошуками адекватного їх моделювання і опису процесу функціональної співвідносності між відмінними із структурного боку мовними одиницями, як, наприклад, між словом і простим реченням [1], між словосполученням і складнопідрядним реченням [2].

Для розуміння ономасіологічної специфіки будь-якого морфологізованого ад'єктива-прикметника важливо з'ясувати його семантичне підґрунтя, характер мотивуючих його лексичне значення твірних (іменників) у складі субстантивного словосполучення – синтаксичного деривата. Адже «В основі будь-якого відношення іменник – прикметник, – відзначає Г.Марчанд, – лежить глибинна конструкція, в якій відповідний іменник може виступати в синтаксичних значеннях суб'єкта, об'єкта, а також обставини дії» [9, 229]. Такі синтаксичні функції іменників у глибинній (власне семантичній) конструкції нейтралізуються в дериватах – відносних прикметниках, спеціалізованих для маніфестації атрибутивної номінації. Морфологізовані (категоріальні) ад'єктиви на основі синтаксичного етапу репрезентують наступний етап ад'єктивації – морфологічний як завершальну фазу вербальної категоризації.

Ономасіологічні ознаки властивості двох типів за формально-граматичним вираженням ад'єктивів – відносних прикметників як морфологічних одиниць і однокоренових лексичних одиниць у складі синтаксичних словосполучень як неморфологізованих, найчастіше представлених прикметниково-відмінковими формами, рідше – безприйменниковими формами в присубстантивній позиції, доцільно встановлювати в аспекті синтаксичної синоніміки.

Синтаксична синоніміка – явище складне і багатоаспектне: у ньому тісно взаємодіють лексико-семантичні, словотвірні-дериваційні і власне синтаксичні чинники.

У сучасному мовознавстві визначились різні підходи до трактування синтаксичних синонімів. Так, одні вчені беруть до уваги насамперед здатність конструкцій виражати однорідні смислові відношення (Милих М.К., Палевська М.Ф.), інші основним показником їх синонімічності вважають спільне граматичне значення (Ковтунова І.І.). Проте більш переконливою є думка тих лінгвістів, які виходять із розуміння синтаксичних синонімів як таких одиниць, що поєднуються